

ROMANTIK BO‘YOQLARDAGI HAYOT HAQIQATI TALQINI

Toshpo‘lat Yuldashevich TUGALOV

Tadqiqotchi

Samarqand davlat universiteti

Samarqand, O‘zbekiston

tugalovtoshpulat@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan fan arbobi, professor Nuriddin Shukurovning nafaqat XX asr o‘zbek adabiyotining zukko tadqiqotchisi, balki adabiy jarayonlarning istiqbolini oldindan ko‘ra bilgan, o‘zbek mumtoz adabiyotini ham qunt bilan o‘rgangan, bu mavzuda keng qamrovli mulohaza va mushohada yurita oladigan bilimdon munaqqid sifatida amalga oshirgan ilmiy tadqiqotlari haqida so‘z yuritiladi. Jumladan, olimning mumtoz adabiyotimiz namoyandalari Navoiy va Bobur ijodi, mumtoz she‘r poetikasi, aruz vazni borasidagi izlarnishlari hamda ushbu tadqiqotlar adabiyotshunoslar tomonidan e‘tirof etilganligi haqidagi fikrlari o‘z ifodasini topgan.

Tayanch so‘zlar: mumtoz she‘riyat, an‘anaviy janrlar, aruz, badiiy uslub, g‘azal, badiiy tahlil, ruboiy, badiiy san‘atlar, gumanizm, qofiya, poetik fikr.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РЕАЛЬНОСТИ ЖИЗНИ В РОМАНТИЧЕСКИХ КРАСКАХ

Ташпулат Юлдашевич ТУГАЛОВ

Исследователь

Самаркандский государственный университет

Самарканд, Узбекистан

tugalovtoshpulat@mail.ru

Аннотация

В статье речь идет о научных исследованиях Заслуженного деятеля науки Узбекистана, профессора Нуриддина Шукурова не только как глубокого исследователя узбекской литературы XX века, но и как ученого, предвидевшего перспективы литературных процессов, кропотливо изучавшего узбекскую классическую литературу, способного к всесторонним размышлениям и наблюдениям на эту тему. В статье отражены, в частности, взгляды ученого на творчество классиков нашей литературы Навои и Бабур, на поэтику классической поэзии, на аруз, а также на признание этих исследований литературоведами.

Ключевые слова: классическая поэзия, традиционные жанры, аруз, художественный стиль, газель, художественный анализ, рубаи, изобразительное искусство, гуманизм, рифма, поэтическая мысль.

Taniqli munaqqid O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan fan arbobi, professor Nuriddin Shukurov nafaqat XX asr o‘zbek adabiyotining zukko tadqiqotchisi, balki

adabiy jarayonlarning istiqbolini oldindan ko‘ra bilgan, o‘zbek mumtoz adabiyotini ham qunt bilan o‘rgangan, bu mavzuda keng qamrovli mulohaza va mushohada yurita oladigan bilimdon munaqqid edi. Ayni damda faoliyat yuritayotgan adabiy tanqidchilar ham Nuriddin Shukurovni adabiy jarayonlarga o‘ta talabchan va hozirjavob adabiyotshunos sifatida e’tirof etishadi, eslashadi.

Novator olim Alisher Navoiyning “Parim bo‘lsa...”, “Qora ko‘zim” kabi g‘azallarini tahlil etib, respublikada bir g‘azal talqiniga maxsus maqola yozish tashabbusini boshlovchilaridan biri bo‘lgan. U an’anaviy janrlar haqidagi risolasida, Erkin Vohidovning ijodiga bag‘ishlangan adabiy portretida o‘zining mumtoz she’riyat bilimdoni sifatida ham namoyon etgan. Olimning Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur kabi daho ijodkorlarning g‘azallariga bag‘ishlangan sharhlarini kuzatganimizda o‘ta sinchkovlik, nozik did va adabiy ta’bli tadqiqotchi o‘ziga xos xulosalar qiladi .

“Qayd etmoq lozimki, Nuriddin Shukurov tarixiy va zamonaviy poetikani, aruz va barmoq sistemalarini, she’r tuzilishi qonuniyatlarini chuqur egallagan, ularni mumtoz va hozirgi zamon she’riyati tahliliga mohirlik bilan tadbiq qila oladigan nazariyachi olim edi. Esimda, uch jilddan iborat “Adabiyot nazariyasi” asarining SamDU o‘zbek va tojik filologiyasi fakultetida muhokamasi o‘tkazildi. Kitob mualliflaridan Izzat Sulton, Matyoqub Qo‘shjonov, aruzshunos va she’rshunos olim Ummat To‘ychiev va boshqalar Toshkentdan keldilar: ma’ruzalar, chiqishlar, bahs-u munozaralar bo‘ldi, Samarqandlik adabiyotshunos olimlar ham akademik V.Abdullaev, B.Valixo‘jaev, S.Mirzaev, N.Shukurov, R.Muqimov va boshqalar ham jiddiy masalalar ustida fikr-mulohazatarini o‘rtaga qo‘ydilar, o‘z bilag‘onliklarini namoyish qildilar. Navbat uch jilddagi aruz sistemasiga bag‘ishlangan fasllar bahsiga yetganda N.Shukurov yirik aruzshunos olim, kitobdagi aruzga oid nazariy fikrlar muallifi Ummat To‘ychiyev bilan bahsga kirishdi va o‘zining haqligini ajoyib tarzda isbotlay oldi. Shu munosabat bilan kitobdagi aruzga oid fikrlarga qo‘shimcha va tuzatishlar kiritiladigan bo‘ldi [2;26].

Professor Nuriddin Shukurov o‘z davrida poetika, badoye’, sanoye’ va aruz ilmining chinakam bilimdoni sifatida mumtoz she’riyat namunalaridagi aruz

bahrlari va vaznlarini, Navoiy, Ogahiy, Bobur, E. Vohidov gʻazaliyoti va ijodiy metodini zukkolik bilan aniqlab tahlil qilib bergan, Uning tadqiqot va maqolalari mumtoz, hozirgi zamon sheʼriyati estetik boyligini, poetikasini, badiiy-uslubiy jihatlarini tadqiq etishga bagʻishlangan [3].

Navoiy sheʼriyatiga xos obrazlar, ramziy-majoziy, ilohiy ishqqa xos asrorlar, gʻazalning hatto baytlar aro maʼnosini bilishga hamma vaqt ehtiyoj boʻlgan. Nuriddin Shukurov ilmiy faoliyati davomida va ilmiy jamoatchilik oʻrtasida gʻazallarni baytma-bayt sharhlash amaliyotini boshlab bergan jonkuyar va zahmatkash olim sifatida birinchilardan edi.

Alisher Navoiyning “Parim boʻlsa, uchib qochsam...” gʻazalini oʻqib, mulohaza yuritar ekan, olim gʻazalning har bir tarkibiy qismi, obrazlar, oʻxshatishlar, soʻz mohiyati va yuki, uning taʼsir kuchi va oʻquvchining saviyasi hamda tayyorgarligini sira nazardan qochirmaydi. Gʻazalni sodda va izchil, samimiy va yorqin ifodalarda izohlab beradi. Shu maromda munaqqid bor mahoratini ishga solib kitobxonni, avvalo, Navoiy hazratlarini maqsad va muddaosini anglashga, keyin esa gʻazaldagi soʻzlarning magʻzini chaqishga, tasavvur olamini kengaytirishga eʼtibor qaratadi.

“Hazrat Alisher Navoiy asarlarida shunday soʻzlar borki, zohiran kishiga maʼnolari tushunarlidek tuyulsa-da, botinan unday emas. Zero, ularning zamirida muayyan bir sirli maʼnolar yashirin. Oddiy kitobxon uchun bu maʼnolarni anglash har doim ham oson kechavermaydi. Ular badiiy soʻz maqomining sanʼatkorna ifodasi namunalaridir” [1;4]. Shu nuqtayi nazardan Nuriddin Shukurov oʻquvchi uchun misralar qatida yashiringan soʻzlar, timsol va maʼnoga yoʻl ochadi. Bunda sharh va izohlar orqali asar mohiyatiga yetgan muxlisning shoirga muhabbati va ixlosi oshib, munaqqidning ilmiy-amaliy iqtidoriga tahsin aytadi va gʻazaldan zavq, bahra oladi. Unda keyingi gʻazallarni oʻqish va mazmunini chaqishga ragʻbat uygʻonadi. Bu qoniqish va qiziqishning sababchisi ilmiy-amaliy bilim, iqtidor esh boʻlgan tahlildir.

Munaqqid “Parim bo‘lsa, uchib qochsam...” g‘azalini yuqorida qayd etganimizdek baytma-bayt sharhlaydi, kerak bo‘lsa, shoir ta’birining asoslarini ko‘rsatib, izohlaydi. Misol uchun:

Chiqib bu dayrdin Isog‘a nevchun hamnafas bo‘lmay,

Bihamdilloh tajarrud birla hammatdin qanotim bor,

misralarini shahlar ekan, olim Iso payg‘ambarga oid rivoyatni keltiradi va o‘quvchi shuurini yangi bir ma’lumot va bilim bilan boyitadi. Nuriddin Shukurov Alisher Navoiyning bu g‘azalini o‘quvchi ko‘ngli, ong-u shuuriga singdirib, maroqli saboq berib borar ekan, so‘nggi yettinchi baytdagi shoir arzini kengroq sharhlashga ehtiyoj sezadi.

Navoiy bilki, shog‘ ko‘ngli manga qayd o‘lmas, billoh,

Agar kavnayng‘a xashok chog‘lig‘ iltifotim bor.

Darhaqiqat, daho shoirning jonidan o‘tgan shubha va alam nedir? Sinchi olim “Xo‘sh, Navoiyning bunchalik kuyinishining, o‘rtanib nola-faryod chekishining sababi nimada? Buning hayotiy asoslari bormi? – degan savol qo‘yib, “Ha, bor!” deya javob beradi va kitobxonga muallif haqida ham qo‘shimcha ma’lumotlar beradi, Alisher Navoiy dahosi, uning ziddiyatlarga boy hayoti va ijodining mohiyatini anglashga rag‘batlantiradi.

Munaqqid Nuriddin Shukurov o‘z mantiqiy xulosalari bilan mazkur g‘azalning Navoiy zamoni haqiqatlari aks etgan halqchil, noyob shu bilan birga yuksak san’at asari ekanini e’tirof qiladi. Mohir ilmiy sharhi, tushunarli izohlari bilan Alisher Navoiy g‘azalning kitobxon qalbiga yengil singib, undan bahra olishiga yordam qiladi.

Zukko munaqqid Nuriddin Shukurov ta’biri bilan aytganda, bu g‘azal Navoiyning mutafakkir, faylasuf sifatidagi buyukligi ham hayotiy hodisalarni majoziy-romantik obrazlarda umumlashtirish borasidagi iqtidorini ham har baytni hikmat darajasiga ko‘tarish mahoratini ham o‘zida yorqin aks ettirgan.

Nuriddin Shukurov g‘azal yozilishiga sabab bo‘lgan omillarni birma-bir sanab o‘tadi va “1460–1461-yillar oralig‘ida Abu Said saltanatidagi zulm-istibdoddan zoranib, “Parim bo‘lsa, uchib qochsam...” g‘azalini yozgan” [3;9], deb

fikrini asoslaydi. Kitobxon munaqqidning mohirona sharh va tahlillari tufayli nafaqat gʻazaldan bahramand boʻladi, daho shoirning ogʻir ijtimoiy davrdagi ruhiy holatidan, ijodkorning shaxs sifatidagi kurashchan pozitsiyasi, ilgʻor gʻoyalaridan ham asrlar osha xabar topadi. Olim ijod mahsulini ortida ham shaxs hayoti, dunyoqarashi, davr va zamon, oddiy inson his-tuygʻulari borligi, har bir sheʼrni keng qamrov va tahlil orqali tushunish zarurati borligi tanqidchining nazaridan qochirilmasligi kerak, degan xulosaga keladi.

Eng muhimi, gʻazal tahlili bilan bir qatorda Nuriddin Shukurov oʻquvchilarga yana bir jihat, inson qadr-qimmatini birinchi oʻrinda turishi, uning erki va huquqi toptalmasligi kerakligi, ijtimoiy mavqeidan qatʼiy nazar barcha odamlar hayotning gultoʻji ekanligini faylasuf shoir gʻoyatda toʻgʻri ifoda etganini koʻrsatadi. Hamma davrlarda bu muhim masala ijod ahlining qalami va eʼtiboridan tushmaganligi, inson uchun qaygʻurish, unga hamdard boʻlish, ruhlantirish adabiy dunyoqarashning bosh gʻoyasi boʻlib kelganini eʼtirof etadi. Olim gʻazallarni sharhlar ekan birinchi oʻringa insoniy xislatlar, shaxs va jamiyat munosabatlarida odam qadri darajasiga eʼtibor qaratadi. Shu oʻrinda aytish mumkinki, bu jarayon Nuriddin Shukurovni ikki zamon, ikki olam-asar va kitobxon oʻrtasidagi ruhiy-ijodiy muloqot koʻprigini yarata olgan munaqqid sifatida eʼtirof etishga izn beradi.

Zahiriddin Muhammad Bobur gʻazallaridagi romantik boʻyoqlar, soʻzlar jilvasi, ulardagi hayotiy asoslar professor Nuriddin Shukurovni ham batamom rom aylagan edi.

Adabiy tanqidchi Zahiriddin Muhammad Bobur gʻazallarini tahlil qilish va sharhlash jarayonida asarning yozilish sabablari, ijodkorning his-tugʻularining hayotiy asoslariga murojaat qilishni afzal koʻradi. Bu usul kitobxonning shoir hayoti bilan ijodining hamohangligini anglash bilan birga ijod mahsulining taʼsir darajasini kuchaytiradi. Nuriddin Shukurov Boburning “Qoldimu?” radifli gʻazalini sharhlar ekan, ana shu yoʻldan boradi va kitobxonga yanada keng va qoʻshimcha maʼlumot berib, uni izlanishga undaydi: “Boburning gʻazallarini oʻqigan har bir odam ularni birinchi navbatda anʼanaviy ishqiy gʻazallar sifatida anglaydi va shunday qabul qiladi. Lekin “Boburnoma”da berilgan maʼlumotlar

ayrim gʻazallarninn konkret sarguzashtlar, muayyan hodisalar taʼsirida yozilganligidan, shunga koʻra ularning zamirida aniq hayotiy kechinmalar, kuchli ijtimoiy mazmun yashiringanligidan dalolat beradi” [3;11].

Kitobxon koʻz oʻngida Bobur qalbining ehtirolari bilan birga shu davr voqea-hodisalari jonli hayot kartinasida paydo boʻladi. “Hayotiy asoslar va romantik boʻyoqlar” maqolasida olim shunday yozadi: Ota yurti Andijonni qoʻldan chiqarish; Movarounnahr poytaxti Samarqandni egallash yoʻlidagi umidlarning puchga chiqishi Boburni gʻoyat ogʻir fojeʼ ahvolga solib qoʻygan edi. Ogʻir muvaffaqiyatsizliklardan, sargardonlikdan hosil boʻlgan gʻam-alam, iztiroblar Bobur ruhini muttasil ezardi. U:

Bormoqqa ne maskan muyassar,

Turmoqqa ne davlat muqarrar, –

deb oʻrtanardi. Ana shu ruhiy azoblar jarayonida “Yod etmas emish kishini mehnatda kishi” misrasi bilan boshlanadigan ruboyisini yozadi. Nihoyat, ana shu kechinmalarning aniq ifodasi sifatida “Jonimdan oʻzga yori vafodor topmadim” deb boshlanuvchi gʻazali vujudga keladi” [3;12]- degan fikrni aytadi.

Chindan ham, ulugʻ shoir va sarkarda hayotini yaxshi oʻragangan kishi uning asarlarida hayotiy asoslar romantik boʻyoqlarda juda ustalik bilan yaqqol aks ettirilganini his etib turadi. “Qoldimu?” radifli gʻazalning mazmun-mohiyatini ochib berish asnosida olim bu gʻazal ham Bobur hayotiga doir konkret sarguzashtlar, muayyan hodisalar taʼsirida yozilgani va kuchli ijtimoiy mazmun yashiringanini bayon qiladi.

Charxning men koʻrmagan jabr-u jafosi qoldimu?

Xasta koʻnglim chekmagan dard-u balosi qoldimu?

Tadqiqot avvalida olim “Xoʻsh, Bobur klassik sheʼriyatdagi anʼanalarni, romantik tasvir usulini davom ettirgani uchun bu gʻazal shunchalik dardli boʻlib chiqdimikin, yoki bu sheʼrdagi musibat konkret bir hayotiy sarguzasht voqea taʼsirida yuzaga keldimikin?”– degan savolga javob izlaydi. Boburning 1507-yil qishida kichik qoʻshin bilan togʻ yoʻli orqali Hirotdan Qobulga borayotganida qorli boʻron hujumiga duch kelgani, bu yoʻlni bir hafta davomida bosib oʻtgani, qadam-

baqadam siljigani haqidagi “Boburnoma”dagi muxtasar ma’lumotlarga to’xtalib, ushbu satrlarga shu voqea asos bo’lganini dalillaydi.

Munaqqid e’tiroficha, Bobur qor va bo’ron hujumi tufayli hosil bo’lgan azob-uqubatni ochiq aytmay, kechinmalarini charx-falakning oshiqlar boshiga solayotgan jabr-u jafolaridan biri sifatida umumlashtiradi:

*Meni xor etti-yu qildi muddayig’a parvarish,
Dahri dunparvarni o’zga muddaosi qoldimu?*

G’azalda konkret voqea tufayli hosil bo’lgan kechinma ana shu tarzda romantiklashtirilgan bo’lsa-da, g’azalning yozilish tarixidan xabardor kishi bu misralar ortida hayotiy kechinma, mulohazalar ham mavjudligini ilg’ab olishi mumkin. Olim “Baytning tagida yana-beshavqat dunyo meni o’z yurtimdan, vatanimdan, ota-bobom poytaxti Samarqanddan ayirib xor etdi, mening raqiblarimga g’amxo’rlik ko’rsatdi, ularni g’olib qildi, dahri dunparvar (pastkash dunyo)ning yana qanday muddaosi bor ekan? degan mazmun ham bor” [3.14] deydi.

Biroq, mazkur g’azal aniq voqea-hodisalar ta’sirida yozilgan bo’lsa-da, ishqiy g’azal sifatida takomilga yetgan. Bobur nozik didli san’atkor-ijodkor sifatida ijtimoiy voqelikdan majoziy ma’nodagi “quyosh” so’zi orqali yor obrazini yuzaga chiqaradi.

*Meni o’ltirdi, javr-u jafo birla u quyosh,
Emdi tirguzmak uchun mehr-u vafosi qoldimu?*

Bu bayt she’rga an’anaviy ishqiy g’azal xususiyatini bag’ishlaydi. Tabiat hodisasi tufayli hosil bo’lgan kechinma ishqiy kechinmaga aylantirilgan va u romantik bo’yoqlarda umumlashtirilib ifodalangan.

Nuriddin Shukurov “Boburning o’quvchi qalbini, ruhini to’la qamrab oluvchi g’azallari ko’p. Ana shulardan biri “Qaro zulfing firoqida...” deb boshlanuvchi she’rdir. Bu she’rda Boburning yuksak iste’dodi, lafziy va ma’naviy san’atlardan foydalanish mahorati, ishq-muhabbat, vafo-sadoqat, gumanizm g’oyalarini asosiy leytmotiv qilib olish tendensiyasi yaqqol mujassamlangandir” [3;15] – deb ta’kilaydi, baytma-bayt tahlil qiladi.

*Qaro zulfig firoqida parishon ro'zg'orim bor,
Yuzingning ishtiyoqida ne sabr-u ne qarorim bor.*

Birinchi baytdagi tanosib san'ati, oshiqlik pafosi g'azalning keyingi baytlarida yanada kuchayib boradi. Har baytda ichki qofiyadoshlik usulining qo'llanilishi, har yarim misraga alohida jumlaning sig'dirilishi g'azal ritmiga alohida bir o'ynoqilik, jonlilik bag'ishlashi, keyingi baytlarda ham tanosib san'ati, ichki qofiya va radiflar, kuchli poetik fikr Bobur g'azaliyotining yorqinligi o'ziga xosligini ifoda etishini qayd etadi:

*Fig'onim oshdi bulbuldin, g'ami yo'q zarra bu quldin,
Base, Bobur, o'shal guldin ko'ngilda xor-xorim bor.*

Munaqqid har bir g'azal tahlilida she'riy san'atlar, uslub rang-barangligi, oshiqlik tuyg'ulari, yuksak badiiylik kitobxonning zavq-shavqi va ma'naviy lazzat olishi manbaidir deb qaraydi.

Adabiyotshunos Hotam Umurov olimning "Hamma maqolalarida ham tanqidiy-falsafiy salohiyati yaqqol ko'zga tashlanadi; jo'shqin subyektiv qarashlar ilmiy mushohada bilan birlashadi; estetika erishgan so'nggi yutuqlarga amal qilish va ilmiy muammoni qiziqarli yoritish san'ati ko'zga barala tashlanadi; ilmiy-mantiqiy izchillik tadqiq va tahlil bilan omuxtalashib ta'sirchanlikni, isbotni, ishonchni yuzaga chiqaradi", – deydi [2;68].

Nuriddin Shukurov g'azal janrining favqulodda keng imkoniyatlarini ko'rsatib o'tar ekan, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, Erkin Vohidov, Haydar Yahyo, Jamol Kamol erishgan yutuqlar yangi mazmun, shakl, badiiy so'z mo'jizalarini ilmiy tadqiq etib, zamonaviy she'riyat yaratishda muallif mahorati sirlarini kashf etilishiga urg'u beradi. Ijodkor mahorati asarning asl yutug'ini belgilashi haqida birinchilardan bo'lib tahliliy maqolalariga e'tibor qaratadi. Bu jihat ham adabiyotshunos olimning milliy tanqidchilikdagi yuksak ilmiy izlanishlari natijasi, o'ziga xos mahorat egasi ekanigini oydinlashtiradi.

Darhaqiqat, aruzda ilmiy tadqiqotlar olib borish kishidan juda katta salohiyat talab etadi, Nuriddin Shukurov o'zbek adabiyotining xolis bilimdoni, mumtoz adabiyot ilmining donishmandi edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдулхайиров. М. Бадий сўз мақоми. //Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2014 йил 22-сон. – Б.4.
2. Орзибеков Р. Соғинч //Устоз ёди. Самарқанд, 2005. – 242 б.
3. Шукуров. Н. Сўз сеҳри, шеър меҳри. – Самарқанд: Зарафшон, 1992. – 216 б.